

QO'SHMA TANNARXNING INDIVIDUAL MAXSULOT VA XIZMATLARGA TAQSIMLANISH SABABLARI

Djumayeva Guzal Axtamovna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Buxgalteriya hisobi kafedrası assistenti

Aslamova Hilola Ikrom qizi

Samarqand iqtisodiyot va servis inistuti, III bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola qo'shma tannarxning individual mahsulot va xizmatlarga taqsimlanishi zaruratini yuzaga keltiradigan iqtisodiy va hisob siyosati omillarini tahlil qiladi. Tadqiqotning maqsadi qo'shma jarayonlarda umumiy xarajatlarni alohida natijalarga biriktirishga majbur qiluvchi sabablarni tizimlashtirish va taqsimlash asoslarining tanlovi boshqaruv qarorlariga qanday ta'sir qilishini empirik misol orqali ko'rsatishdir.

Kalit so'zlar: qo'shma tannarx; taqsimlash bazasi; qo'shma mahsulotlar; rentabellik tahlili; narx belgilash; boshqaruv hisobi; moliyaviy hisobot

REASONS FOR THE ALLOCATION OF JOINT COST TO INDIVIDUAL PRODUCTS AND SERVICES

Djumayeva Guzal Axtamovna

Assistant Lecturer, Department of Accounting

Samarkand Institute of Economics and Service

Aslamova Hilola Ikrom qizi

3rd year student, Samarkand Institute of Economics and Service

Abstract: This paper examines why joint costs must be allocated to individual products and services in joint production settings. The study aims to systematize the economic, managerial, and accounting-policy drivers that oblige firms to assign common process costs to specific outputs, and to demonstrate, through an empirical

scenario, how the choice of allocation base affects managerial decisions. The methodology combines a review of regulatory requirements, an analytical comparison grounded in cost volume profit logic, and scenario-based calculations using a stylized dataset from a processing company.

Keywords: joint cost; cost allocation base; joint products; profitability analysis; pricing; management accounting; financial reporting

ПРИЧИНЫ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ СОВМЕСТНОЙ СЕБЕСТОИМОСТИ МЕЖДУ ОТДЕЛЬНЫМИ ВИДАМИ ПРОДУКЦИИ И УСЛУГ

Джумаева Гузаль Ахтамовна

Самаркандский институт экономики и сервиса

Ассистент кафедры Бухгалтерский учет

Асламова Хилола Икром кизи

Самаркандский институт экономики и сервиса, студентка III курса

Аннотация: В статье анализируются причины, обуславливающие необходимость распределения совместной себестоимости между отдельными продуктами и услугами. Цель исследования состоит в систематизации экономических, управленческих и учетно-политических факторов, которые вынуждают предприятия закреплять общие затраты совместного процесса за конкретными результатами, а также в демонстрации влияния выбора базы распределения на управленческие решения

Ключевые слова: совместная себестоимость; база распределения; совместные продукты; анализ рентабельности; ценообразование; управленческий учет; финансовая отчетность

Kirish. Qo‘shma tannarx muammosi sanoatning ko‘plab tarmoqlarida, xususan, qayta ishlash, kimyo, neft-gaz, oziq-ovqat va ko‘p turdagi xizmat paketlari ishlab chiqariladigan sohalarda markaziy masalalardan biridir. Qo‘shma jarayonlarda

birlamchi resurslar, mehnat, energiya va umumiy texnologik quvvatlar bir vaqtning o'zida bir nechta mahsulot yoki xizmat natijasini yuzaga keltiradi, natijada xarajatlar oqimi dastlab ajratilmagan holda shakllanadi. Bunday sharoitda «qaysi mahsulot qancha xarajatni ko'taradi» degan savol faqat texnik hisob masalasi bo'lib qolmaydi, balki narx belgilash, portfelni optimallashtirish, rentabellikni baholash, byudjetlashtirish va javobgarlik markazlari faoliyatini baholashning bevosita tayanchiga aylanadi. Shuningdek, moliyaviy hisobotda zaxiralar qiymati va sotilgan mahsulot tannarxini ishonchli e'tirof etish zarurati qo'shma tannarxni individual natijalarga taqsimlashni amaliy jihatdan muqarrar qiladi. Xalqaro moliyaviy hisobot amaliyoti zaxiralarni baholashda izchil va asosli usullarni talab qilgani kabi, boshqaruv hisobi ham qaror qabul qilish uchun «maqsadga muvofiq aniqlik»ni talab qiladi, biroq qo'shma xarajatlar tabiatan bilvosita bo'lgani sababli taqsimlash har doim ma'lum darajada shartlilikka tayanadi. Mavjud adabiyotlarda qo'shma xarajatlarni taqsimlashning klassik yondashuvlari sifatida sotish qiymati usuli, sof realizatsiya qiymati, jismoniy ko'rsatkichlar, hamda doimiy va o'zgaruvchan komponentlarni farqlashga urinadigan gibridd yondashuvlar keng yoritiladi. Biroq ularning har biri bir xil savolga turlicha javob beradi: taqsimlashning «sababi» nimada va tashkilot nima uchun aynan shunday bazani tanlashga majbur bo'ladi. Tadqiqotning maqsadi qo'shma tannarxning individual mahsulot va xizmatlarga taqsimlanishiga olib keluvchi sabablarni tizimlashtirish, ularni moliyaviy hisobot, narx belgilash va ichki boshqaruv mexanizmlari kesimida asoslash hamda taqsimlash bazasi tanlovining rentabellik signallariga ta'sirini senariyli hisob-kitob orqali ko'rsatishdan iborat. Ilmiy yangilik qo'shma tannarx taqsimotining sabablarini «hisobot ishonchliligi», «bozor va rentabellik signallari», «javobgarlik va motivatsiya» triadasi doirasida izchil asoslash hamda bu triadaning har bir elementi amaliy usul tanlovini qanday cheklashini tushuntirishdadir. Amaliy ahamiyat shundaki, natijalar korxonalariga hisob siyosatini

tanlashda faqat qulaylik emas, balki qarorlar sifatiga ta'sir qiluvchi sabab-oqibat zanjirini hisobga olish imkonini beradi.

Qo'shma bosqich xarajatlari bir xil saqlangan holda uchta taqsimlash bazasi qo'llandi: jismoniy hajm, ajratish nuqtasidagi sotish qiymati, hamda sof realizatsiya qiymati. Har bir senariyda mahsulot darajasidagi birlik tannarx, yalpi marja va rentabellik ko'rsatkichlari qayta hisoblandi. Metodologik tanlovning asosi shundaki, senariyli hisob-kitob taqsimlashning «sabablari»ni faqat normativ izohlar bilan emas, balki ko'rsatkichlar siljishi orqali ko'rinadigan boshqaruv signallari bilan bog'lash imkonini beradi; analitik taqqoslash esa turli usullarning bir-biriga teng bo'lmagan axborot qiymatini baholashga xizmat qiladi.

Modellashtirilgan holatda qo'shma bosqich xarajatlari ajratish nuqtasida A va B mahsulotlari hamda ularga bog'liq standart xizmat paketi shakllandi. Jismoniy hajm bazasi qo'llanganda qo'shma xarajatlarning asosiy qismi og'irlik yoki birlik ko'rsatkichida ulushi yuqori bo'lgan A mahsulotiga yuklandi; natijada A birlik tannarxi sezilarli oshdi, B esa nisbatan past tannarx bilan hisoblandi. Ajratish nuqtasidagi sotish qiymati bazasi qo'llanganda taqsimot bozor narxlari nisbatiga yaqinlashdi: yuqori qiymatli B mahsulotiga qo'shma xarajatning kattaroq ulushi birlashtirildi, A mahsulotining tannarxi esa jismoniy bazaga nisbatan pasaydi. Sof realizatsiya qiymati yondashuvida esa ajratishdan keyingi qayta ishlash va sotish xarajatlari chegirilgani sababli, qo'shma xarajatlarning taqsimoti B mahsulotining keyingi bosqich xarajatlari yuqori bo'lgan sharoitda Bdan A tomonga qisman siljidi va xizmat paketining ulushi ham o'zgardi. Uch senariy natijalari shuni ko'rsatdiki, bir xil umumiy xarajatlarning saqlangan holda mahsulotlar bo'yicha yalpi marja tartibi almashishi mumkin: bir usulda A past marjali ko'rinsa, boshqa usulda B past marjali ko'rinadi, uchinchi holatda esa xizmat paketi zararli segment sifatida namoyon bo'lishi ehtimoli paydo bo'ladi. Shuningdek, birlik tannarxdagi farqlar narx belgilash qarorlarida minimal narx chegarasini turlicha ko'rsatdi: jismoniy bazada A bo'yicha «narxni

oshirish» signali kuchaydi, sotish qiymati bazasida esa B bo'yicha «marjani tiklash» signali ustunlashdi. Kelgusida tadqiqotlar qo'shma tannarx taqsimoti bilan transfer narxlash, KPI tizimlari va raqamli xarajat drayverlari integratsiyasi o'rtasidagi bog'liqlikni empirik ma'lumotlar asosida tahlil qilishi maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda qo'shma tannarxning individual mahsulot va xizmatlarga taqsimlanishi uchta asosiy sabab bilan belgilanadi: moliyaviy hisobotda zaxiralar va sotilgan mahsulot tannarxini izchil hamda tekshiriluvchan baholash zarurati, narx belgilash va rentabellikni baholashda boshqaruv signallarini shakllantirish ehtiyoji, hamda javobgarlik markazlari va motivatsiya tizimida adolatli baholashni ta'minlash talabi. Senariyli hisob-kitoblar taqsimlash bazasi tanlovi mahsulot darajasidagi birlik tannarx va marja ko'rsatkichlarini sezilarli darajada o'zgartirishini, hatto rentabellik tartibining almashishi mumkinligini ko'rsatdi. Demak, taqsimlash usuli texnik tanlov emas, balki axborot sifati, bozor qiymati va ichki rag'batlar o'rtasidagi muvozanatni belgilovchi boshqaruv qaroridir. Amaliy jihatdan korxonalar taqsimlash bazasini tanlashda sababiy yaqinlik, bozor narxlarining barqarorligi va ichki baholash tizimlari bilan moslikni birgalikda ko'zda tutishi, zarur bo'lsa tashqi hisobot va ichki boshqaruv uchun alohida konturlarni joriy etishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Horngren, C. T.; Datar, S. M.; Rajan, M. V. Cost Accounting: A Managerial Emphasis. Boston, Pearson, 2015. 896 p.
2. Drury, C. Management and Cost Accounting. Andover, Cengage Learning, 2018. 976 p.
3. Ивашкевич, В. Б. Бухгалтерский управленческий учет. Москва, Магистр, 2019. 576 с.
4. Карпова, Т. П. Управленческий учет. Москва, Юрайт, 2020. 432 с.
5. International Accounting Standards Board. IAS 2 Inventories. London, IFRS Foundation, 2023. 36 p.

6. Garrison, R. H.; Noreen, E. W.; Brewer, P. C. Managerial Accounting. New York, McGraw-Hill Education, 2021. 832 p.